

İbn Akil, 727'de (1327) Mısır kadısı olan hocası Hatîb el-Kazvîni ve İzzeddin İbn Cemâ'a'ya kadî nâibliği yaptı. 759 (1358) yılında İbn Cemâ'a'nın Emîr Sargatmış tarafından azliyle boşalan Mısır kadılığına getirildi. Ancak bu görevde emîrin tutuklanması sebebiyle seksen gün kalabildi. İdarî görevlerinin yanında Kahire'de Kutbiyyetü'l-kübrâ (el-Atika) Medresesi, İmam Şâfiî Zâviyesi, Haşşâbiyye Zâviyesi ve Nâsırî Camii'inde başta tefsir ve fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerin hemen her dalında dersler veren İbn Akil, hocası Ebû Hayyân'dan sonra Kahire İbn Tolun Camii müderrisliğine getirildi. Burada verdiği dersler çok rağbet gördü. Tedrîs faaliyetini vefatına kadar devam ettiren İbn Akil'in öğrencileri arasında damadı Şeyhülislâm Sirâceddin Ömer b. Raslân el-Bulkînî, torunları Kâdîkudât Celâleddin Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî ve Bedreddin Muhammed b. Ömer el-Bulkînî ile Veliyyüddin el-İrâkî ve Cemâleddin b. Zahîre gibi birçok âlim bulunmaktadır.

768 (1367) yılı hac mevsiminde Mekke ve Medine'de İbn Akil ile görüşen İbnü'l-Cezerî, onun hac dönüşü 23 Rebîülevvel 769 (17 Kasım 1367) tarihinde Kahire'de vefat ettiğini ve İmam Şâfiî'nin kabri yanına defnedildiğini söyler (*Gâyetü'n-nihâye*, I, 428).

Dilinde hafif pelteklik bulunmasına rağmen zekâsı, çalışkanlığı, ciddiyet ve vakarı ile temayüz eden İbn Akil giyim kuşama ve meskenine büyük özen gösterir, israf derecesinde harcamalar yapardı. Çok kısa süren Mısır kadılığı sırasında fakirlerle ve öğrencilere 150.000 dirhemlik büyük bir yardım dağıtmıştı. Yakın çevresinde her zaman oldukça kalabalık bir grup insan bulunurdu. İbn Akil, bu hesapsız ve tutumsuz harcamaları yüzünden külliye-tli miktarda borç bırakarak vefat etmiştir.

Eserleri. 1. *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik* (*Şerhu İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*). İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Hulâsa* veya *el-Elfiyye* adlarıyla tanınan nahve dair manzum eserinin şerhi olup birçok baskısı yapılmıştır (Bulak 1251/1835; nşr. Fr. Dietrich, Leipzig 1851; İstanbul 1293; nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, I-IV, Kahire 1370/1951; nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, I-IV, Kahire 1966-1967; nşr. Muhammed el-Kinâvî – Muhammed Muhammed Halîfe, I-II, Kahire 1393/1973; nşr. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, Kahire 1979; nşr. Hannâ el-Fâhûrî, Beyrut, ts.). Fr. Dietrich eseri Almanca'ya çevirip asıl metniyle birlikte yayımlamıştır (Leipzig 1852). M. Muhyiddin Abdülhamîd tarafından yapılan il-

mî neşrine, hâşiye ve ta'likleri müstakil bir eser olacak derecede hacimli olduğundan *Minhatü'l-Celîl bi-tahkiki Şerhi İbn 'Akil* adı verilmiştir. Nâşir şerhin sonuna da "Tekmile fî tasrîfi'l-ef'âl" başlıklı bir zeyil eklemiştir. Eser üzerine Ahmed es-Sücâî (*Fethu'l-celîl 'alâ Şerhi İbn 'Akil*, Kahire 1302, 1303, 1306, 1307), Muhammed el-Hudârî ed-Dimyâtî (Kahire 1282, 1287, 1291; İstanbul 1885), Âsim Behcet el-Beytâr (*Advâ 'alâ Şerhi İbn 'Akil*, Riyad 1399/1979, 4. bs.), Muhammed Abdülazîz en-Neccâr (*et-Tavzih ve't-tekmil li-Şerhi İbn 'Akil*, I-II, Kahire 1386/1967) tarafından hâşiyeler yazılmıştır. Mahmûd Ahmed el-Mekkâvî – Abdülhamîd Şübâne İvaz şerhin tehzibini (Kahire 1964, 1974), Âdil Nüveyhiz de ihtisarını (*Muhtaşaru Şerhi İbn 'Akil*, Beyrut 1985) yapmıştır. Eserin şiir örnekleri (şevâhid) Abdülmün'im İvaz el-Cürcâvî (Kahire 1308, 1309, 1311; İstanbul 1319) ve Muhammed Kıtta el-Adevî (*Fethu'l-celîl bi-şerhi şevâhidi İbn 'Akil*, Kahire 1293, 1306, 1308; İstanbul 1319) tarafından şerhedilmiştir. 2. *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*. 758 (1357) yılında tamamlanan eser İbn Mâlik'in Arap gramerine dair *Teshîlül-fevâ'id ve tek-milül-makâşid* adlı eserinin şerhidir. Kısa olmakla beraber ihtiva ettiği bol örnekler ve ihtilâflı konularda ortaya koyduğu çeşitli fikir ve görüşler bakımından benzerleri arasında özel bir yeri olan eser Muhammed Kâmil Berekât tarafından yayımlanmıştır (I-II, Dimaşk 1400-1402/1980-1982). 3. *el-Câmî'u'n-nefis 'alâ (fi) mezhebi'l-İmâm Muhammed b. İdrîs*. Şâfiî fikhına dair çok geniş bir çalışma olup altı ciltte sadece istincâ (istitâbe) bahsine kadar gelinmiş, fakat tamamlanamamıştır. Safedî bunun bir nüshasının kendinde olduğunu söyler (*el-Vâfi*, XVII, 254-255). 4. *Teysîrül-isti'dâd li-rütbeti'l-ictihâd (et-Te'sîs li-mezhebi İbn İdrîs)*. Bir önceki eserin dört ciltlik bir özeti olup müellif nüshası Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de bulunmaktadır (DMBİ, IV, 321).

İbn Akil'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri şunlardır: *ez-Zeyl 'alâ'l-Câmi'i'n-nefis* (*el-Vâfi*, XVII, 255); *el-Evhâmü'l-vâkı'atü li'n-Nevevî ve İbnî'r-Rif'a ve gayrihimâ (Keşfü'z-zunûn*, I, 203); *Fetâvâ İbn 'Akil* (a.g.e., II, 1219; *İzâhu'l-meknûn*, II, 155); *Muhtaşaru'ş-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'i* (Gazzâlî'nin Şâfiî fikhına dair *el-Vecîz* adlı eserine Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfiî tarafından yapılan şerhin [*Fethu'l-'Azîz 'alâ Kitâbi'l-Vecîz*] özetidir; bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 2003); *ez-Zahîre fî tefsîri'l-Kur'ân* (müellifin tefsir sahasındaki ilmî gücünü gösteren bu iki ciltlik eser, Âl-i İmrân sûresinin so-

nuna veya Nisâ sûresinin ortalarına kadar gelmiştir; bk. a.g.e., I, 439); *el-İmlâ'ü'l-vecîz 'alâ'l-Kitâbi'l-'Azîz* (önceki eserin özetidir; bk. İbn Râfi', II, 328).

BİBLİYOGRAFYA :

Safedî, *el-Vâfi*, XVII, 252-256; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 239-240; İbn Râfi', *el-Vefeyât* (nşr. Sâlih Mehdi Abbas – Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1402/1982, II, 326-328; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 428; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, II, 266-269; İbn Tağ-riberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 100-101; Sü-yûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 537; a.mlf., *Bug-yetü'l-vu'ât*, II, 47-48; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-mü-fessîrin*, I, 233-235; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade*, II, 109; İbnü'l-Kâdî, *Dürrerü'l-hicâl*, III, 65-66; *Keşfü'z-zunûn*, I, 152, 203, 406, 439, 575; II, 1219, 2003; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 214-215; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 386-387; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, III, 458; Serkîs, *Mu'cem*, I, 187-188; Brockelmann, *GAL*, II, 88; *Suppl.*, II, 104; *İzâhu'l-meknûn*, I, 342; II, 155; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 151; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 803-806; Ma'a'l-Mektebe, s. 289-290; Abdülhâdî el-Fazlî, *Fihristü'l-kütübî'n-naḥviyyeti'l-maṭbû'a*, Zerkâ 1407/1986, s. 113-114; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Uyûnü'l-mû'el-lefât* (nşr. Mahmûd Fâhûrî), Halep 1992, I, 278-279; Ebû'l-Fütûh Şeref, *"Hâve tahkiki Şerhi't-Teshîl li'bn 'Akil"*, *ed-Âdab*, VII/2, Riyad 1981, s. 150-169; Muhammed Emîre Ali, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-fevâ'id*, *ME*, LV/4 (1982), s. 370-373; Nebhân Yâsin, *"Rû'ye nakdiyye fî Şerhi İbn 'Akil 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik"*, *Mecelletü Âdâbi'l-Müstansırıyye*, sy. 26, Bağdat 1995, s. 98-143; J. Schacht, *"İbn 'Akil"*, *EP* (İng.), III, 698-699; Rıza Enzâbî Nejad – Muhammed Mehdi Müezzîn Câmî, *"İbn 'Akil"*, *DMBİ*, IV, 320-322.

MEHMET SAMİ BENLİ

İBN AKİL, Ebû'l-Vefâ

(أبو الوفاء ابن عقيل)

Ebû'l-Vefâ Alî b. Akil
b. Muhammed b. Akil el-Bağdâdî
(ö. 513/1119)

Usul ilimlerine dair
çalışmalarıyla tanınan
ve Selefiyye içinde akılcılığın
kapısını aralayan
Hanbelî âlimi.

431 (1040) yılında Bağdat'ta doğdu. Ailesinin hem baba hem de anne tarafından Hanefî mezhebine mensup olduğu tahmin edilmektedir. On yanında iken Kur'an'ı ezberledi. Kendisinin anlatığına göre pek azı Hanbelî olan yirmi üç hoca-dan başta Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf olmak üzere hemen hemen bütün İslâmî ilimlere dair dersler aldı. Arap dili ve edebiyatını Ebû'l-Kâsım İbn Berhân'dan, kıraat ilmini İbn Seytâ, fıkıhî Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, kelâm ilmini İbnü'l-Velîd ve İbnü't-Teb-bân, tasavvufu Ebû Mansûr el-Attâr'dan

tahsil etti. Kelâm ilmini Mu'tezile mezhebine bağlı âlimlerden öğrendiği için Hanbelîler'in şiddetli hücumlarına mâruz kalan İbn Akil bu hocalarının derslerine gizlice devam etti. İslâmî konulara derin vukufu, kuvvetli hâfızası, üstün zekâsı, güçlü muhakeme ve istidlâl kabiliyeti sayesinde çağdaşları arasında temayüz edip devrinde Hanbelî mezhebinin önde gelen bir şahsiyeti oldu. Hanbelî mezhebine bağlanmasında hocası Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın yanı sıra zengin bir tüccar olan ve Hanbelîliğe destek veren Ebû Mansûr b. Yûsuf'un büyük etkisinin bulunduğu nakledilir. İlme olan aşırı sevgisi sebebiyle mezhep farkı gözetmeden imkân nisbetinde her âlimden istifade etti. Buna bağlı olarak Hanbeliyye'nin geleneksel çizgisini aşip akfî istidlâllere önem verdi. Hocası Ebû Ya'lâ'nın vefatından sonra Ebû Mansûr'un aracılığıyla Mansûr Camii'nde görevlendirildi. Hayatı boyunca kitap okumak, eser telif etmek ve öğrenci yetiştirmekle meşgul oldu. Ebû'l-Muammer el-Ensârî, Ebû Bekir Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, Ebû Tâhir es-Silefî, İbn Nâsir es-Selâmî ve Ebû Bekir es-Sincî onun yetiştirdiği öğrencilerden bazılarıdır. Devrinde Hanbeliyye'nin en büyük müctehidi olmasına rağmen Şerîf Ebû Ca'fer'in öncülüğünü yaptığı bir grup Hanbelî'nin muhalefetine mâruz kalmaktan kurtulamadı. Kendisini himaye eden Ebû Mansûr'un 460 (1068) yılında vefat edip desteğinden yoksun kalması üzerine Hallâc-ı Mansûr hakkında müsbet kanaat beyan ettiği gerekçesiyle bu muhalif grup tarafından öldürülmek istenmiş, ancak sultanın evine sığınmak suretiyle canını kurtarmıştır. Beş yıl süreyle devletin koruması altında yaşadıkları sonra 8 Muharrem 465 (24 Eylül 1072) tarihinde Bağdat'ın doğu yakasında bulunan Nehrûl-muallâ bölgesindeki Ebû Ca'fer Camii'nde kalabalık cemaatin huzurunda Hallâc-ı Mansûr hakkındaki fikirlerinin yanı sıra i'tizâlî görüşlerinden de tövbe ettiğini ifade eden bir metni okudu ve şahitlere de imza ettirdi. 11 Muharrem'de (27 Eylül) halifenin huzuruna çıkarılarak orada sorgulandı ve aynı taahhüdünü tekrarladi. İbn Akil bu dönüşünden sonra halk arasında rahatça dolaşabili, sayısız başvuru münasebetiyle pek çok fetva verdi. Hayatı ve ilmî şahsiyeti üzerinde araştırma yapanlar onun Hallâc hakkındaki olumlu düşüncesini değiştirmede kanaatindedir. 475 (1082) yılında minberde yaptığı bir konuşma sırasında Hanbelîler'le Eş'arîler arasında çıkan olaylar sebebiyle bir süre vaaz etmeyi terketti ve sadece ders okutup eser telifiyle uğraştı. Ebû'l-Hasan

Akil ve Ebû Mansûr Hibetullah adlı iki çocuğu olan İbn Akil, 12 Cemâziyelevvel 513'te (21 Ağustos 1119) Bağdat'ta vefat etti ve Ahmed b. Hanbelî'nin kabri yanına defnedildi. Cenazesinde olayların çıktığı ve bazı Hanbelîler'in tabutuna saldırıp kefenini yırttıkları, bazı kimseleri de yaraladıkları nakledilir.

İbn Akil ilmî şahsiyetinde usulcülük, kelâmcılık ve tefsirciliği öne çıkan bir âlimdir. Usûl-i fıkha dair *el-Vâzih fi usûli'l-fıkḥ* ve *el-Cedel* adlı eserleri onun bu ilme ilişkin görüşlerinin öğrenilebileceği iki önemli kaynaktır. Ona göre Kur'an'dan ve Sünnet'ten hüküm çıkarırken sırasıyla "nas", "zâhir" ve "umum" kaideleri uygulanır. Teâruz eden başka bir nas bulunmadıkça nas terkedilmez. Zâhirin ise en muhtemel mânası tercih edilir. Kitaptan farklı olarak sünnette Hz. Peygamber'in fiilleri ve takrirleri de hükme kaynak teşkil eder (*el-Cedel*, s. 3-5). Şer'î delillerin üçüncüsü olan icmân geçerli olabilmesi için vuku bulan hadiseyle ilgili olarak aynı hükmü veren bütün müctehidlerin bu kanaat üzere ölmeleri gerekir. Eğer âlimlerden biri ölmeden önce ictihadından dönerse icmâ teşekkül etmez. Müctehid olmayan kimselerin bir konuda icmâ etmeleri hukukî bakımdan bir anlam taşımaz. Kıyas, asla verilen hükmün illetini taşıyan fer'e de verilmesinden ibarettir. Tek bir sahâbiye ait olsa bile hiçbir ictihad sahâbe sözünün önüne geçirilemez. Bu deliller bulunmadığı takdirde fakih istishâba başvurur (*a.g.e.*, s. 6-12).

Deliller arasında tercihe gitmenin keyfiyeti, Kitap ve Sünnet'le istidlâlin nasıl gerçekleştirileceği, sahâbe sözüne ve kıyasa yapılan itirazlarla bunların cevapları gibi usûl-i fıkḥın temel konuları üzerinde duran İbn Akil Hanbelî mezhebi çerçevesinde bunları çözümlemeye çalışmıştır. İbn Akil, muhalif mezhep mensuplarıyla yürütülecek tartışmalara ilişkin kurallara da açıklık getirmiş, ayrıca Hanbelî mezhebine aykırı düşen fetvalar da vermiştir. Bunlardan bazılarını şöylece zikretmek mümkündür: Elbise dışında ipeği ev eşyasıyla ilgili bir malzeme olarak kullanmak kadınlara da haramdır. Faiz sadece hadiste zikredilen altı kalem için söz konusudur. Vakıf malı telef olmaya mâruz kalsa bile satılamaz. İhtiyacı bulunmadığı takdirde baba çocuğunun malından dilediğini alamaz (İbn Receb, I, 158-159).

İbn Akil'in dinî hükümlere bakışı da kendisinden önceki Selefi-Hanbelî âlimlerin birçoğundan oldukça farklıdır. Ona göre insanlar tarafından bilinmeleri itiba-

riyle dinî hükümler üç kısma ayrılır: 1. Sadece akıl yürütmekle bilinenler. Allah'ın varlığına, birliğine ve sıfatlarının ispat edilmesine, kâinatın yaratılmışlığını ve nübüvvetin doğruluğunu kanıtlamaya ilişkin hükümler bu kısma dahildir. 2. Sadece nakille bilinenler. Yapılması emredilen fiillerin iyi, yasaklanan fiillerin ise kötü olduğuna ilişkin hükümlerle helâl, haram, itaat, isyan, farz, vâcip, mendup gibi hususlara dair hükümler bu kısmın örneklerini teşkil eder. 3. Bir yönü akıl yürütmekle, bir yönü de nakille bilinenler. Allah'ın gözle görüleceğine, kâfirlerin dışındaki günahkârların bağışlanabileceğine ve haber-i vâhide dayanarak ibadet etmenin doğruluğunu bilmeye dair hükümler bu türdendir (*el-Vâzih fi usûli'l-fıkḥ*, I, 32-33).

Yapılan yeni araştırmalarda İbn Akil, âyetleri aklın ışığı altında te'vil eden ve Mu'tezile'nin tefsir yönteminden etkilenen müfessirler arasında gösterilir. Tefsire dair görüşlerini de ihtiva eden *el-Fünûn* adlı hacimli eserinin bir cildi dışındaki bölümleri günümüze ulaşmadığından bu konuda fazla bir şey bilinmemektedir. Ancak onun, âyetleri aklın ışığı altında te'vil etme anlayışının müteahhir dönem Selefiyye âlimleri üzerinde etkili olduğu kabul edilir (Bilgin, s. 248-250).

İbn Akil'in kelâmcılığına gelince, o Selefiyye içinde te'vile başvurmakla meşhur olan önemli âlimlerden biridir. *Nefyü't-teşbih*, *el-İntişâr li's-sünne* (*el-İntişâr li-ehli'l-hadis*), *Risâle fi'l-harf ve's-şavt*, *Zemmü't-teşbih* ve *İsbâtü't-tenzih* adıyla eserler yazarak itikadî konularda yer yer Selefi, yer yer kelâmî yöntemi benimsemiştir. Gençlik yıllarında Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşlerine uyan Mu'tezilî âlimlerden İbnü'l-Velid ve İbnü't-Tebbân'dan kelâm ilmini öğrenmesi, Cüveynî ve Gazzâlî gibi kelâm âlimleriyle görüşmesi, ayrıca eserlerinde kelâmî konulara da yer veren âlimlerden Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya öğrencilik yapması, onun Selefiyye içinde kelâmî yöntemi benimsemesinde etkili olmuştur. İbn Akil, dünya işlelerinden başka dinî konularda da tefekkür ve istidlâlde bulunmanın farz olduğunu savunup geçmiş âlimlerin görüşlerini taklit etmeyi eleştirmiş, teşbih ve tescîm ifade eden âhâd haberleri akfî delillerin ışığında te'vil etmeyi gerekli görmüş, âlemin yaratılmış olduğunu hudûs ve imkân delillerine dayanarak kanıtlamaya çalışmış, akfî bir engel bulunmadıkça nasların zâhirine bağlı kalınması, ancak dinî bir delil bulunmadan ortaya konan bâtinî mânaların da reddedilmesi gerektiğini söy-

lemiştir (İbn Kudâme, s. 18, 25, 38; İbn Teymiyye, VII, 73; VIII, 36, 81-82, 118, 275, 296, 348; Sübkî, s. 130). Her ne kadar onun bu görüşlerinden tövbe edip bütünüyle Selef mezhebine döndüğü nakledilirse de böyle bir yola girmesinde Şerîf Ebü Ca'fer tarafından hakkında çıkarılan ölüm fetvasının (İbn Kudâme, s. 4) etkili olması kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple İbn Akil'in kelâmî yöntemi esas alan görüşlerinden tamamen uzaklaştığını söylemek oldukça zordur. Daha sonra gelen Selefiyye âlimlerinden Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin ona reddiye yazması da bunu teyit etmektedir. Bununla birlikte İbn Akil'in, ahashabın tutumunu dikkate alarak kelâm kültürünün herkes için gerekli bir alan olmadığını söylediği de nakledilir (İbn Receb, I, 151-152). Ancak İbn Akil'in kelâmcılara ve kelâm yöntemine yönelttiği eleştiriler bid'atçı sûfilere yönelttiği eleştirilerden daha azdır. Ona göre kelâmcılar bid'atçı sûfilerden daha hayırlıdır. Zira kelâmcılar insanları içine düşükleri şüphelerden kurtarmaya çalışırlar, bid'atçı sûfiler ise "kalbim rabbimden haber verdi ki ..." diyerek pek çok hurafeye dalar ve çoğunlukla şatahâta dayanırlar; dinde olmayan ilkeler icat ederek hakikati şeriatın ötesinde ararlar; ölümlerin kabirlerini kutsallaştırarak onlardan medet umarlar; ayrıca keşif ve ilhamı bilgi kaynağı kabul etmek suretiyle kâhinler zümresine benzerlik arzederler (İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 325, 370, 375; İbn Teymiyye, VIII, 61-70; İbn Receb, I, 145; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, II, 31). İbn Akil, Şiîler'i de eleştirerek onları dinin esasını yıkmayı ve nübüvveti yaralamayı hedef alan bir grup olarak değerlendirdi. Çünkü Şîa dini nakleden ashaba güvenilemeyeceğini iddia etmiştir. Halbuki ashaba güvenilmezse dine de güvenilemez (İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, s. 98-99). İbn Akil'in itikadî konulara dair görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

Akil insanlar için sınırlı bir bilgi kaynağı olup ilâhî hikmetleri kuşatmaktan âcizdir. Bundan dolayı insanın vahyin getirdiği bilgilere teslim olması gerekir. Halbuki Mu'tezile kelâmcıları genel bir ilke olarak ilâhî hikmeti ispat etmekle birlikte cüz'î konularda bunu göz ardı ederek hataya düşmüşlerdir (a.g.e., s. 85; İbn Teymiyye, VIII, 49-56).

Allah'ın varlığını inkâr edenler bu kanaatlerini genellikle O'nu duyularla algılayamamış olmalarına dayandırır. Ne var ki bu akılcı bir tavır değildir, zira bir varlığın duyularla algılanamamış olması yokluğunu gerektirmez (İbn Receb, I, 148-149). Allah'a nisbet edilen ilim, sem', ba-

sar, irade gibi sıfatlar kendi başlarına varlık ve yoklukla nitelenemeyen hallerdir. Fiilî sıfatlar ezeldir, fakat bu sıfatların neticesi olan yaratıklar hâdistir (İbn Akil, *Resâ'il fi'l-Kur'ân*, s. 26-27; İbn Teymiyye, IX, 394-395). Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatını zatında mevcut bir mâna olarak te'vil etmek yanlıştır, aksine O harf ve sesle konuşur. Zira Kur'an'da kelâm bu anlamda kullanılmıştır (Âl-i İmrân 3/41; Meryem 19/26). Eğer kelâm zatta mevcut bir mâna olsaydı Hz. Meryem'in "Bugün insanlarla konuşmayacağım" demesi anlamsız olurdu. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın "kelîmullah" diye adlandırılması da mantıklı olmazdı. Her peygambere Allah'ın kelâmı bir mâna olarak vahyedilmiştir (İbn Akil, a.g.e., s. 4, 9, 18, 24). İbn Teymiyye İbn Akil'in kelâm sıfatı konusunda Eş'ariyye'nin görüşünü benimsediğini nakleder de (*Der'ü te'ârûz*, II, 244-245) bu onun bazı kelâmî görüşlerini terketmesinden önceki döneme ait düşüncesi olmalıdır. İbn Akil haberî sıfatları bazan te'vil etmiş, bazan da te'vile gitmeden "bilâkeyf" kabul etmiştir. O, avamın nasların zâhirî mânalarına sarılmasının gerektiği kanaatindeydi, çünkü onların zihnî yapısı tenzihe değil teşbihe elverişlidir. Nitekim Hz. Peygamber Allah hakkında avama bilgi verirken bu yolu takip etmiştir. Âlimler ise tenzihe yatkın olduklarından haberî sıfatlara ilişkin nasları te'vil etmelidir (Zehebî, XIX, 448). Buna göre İbn Akil "yed'i" zat, "ayn"ı üstünlük, "dihk"ı da rızâ diye te'vil etmiştir (İbnü'l-Cevzî, *Def'u şübhet-i teşbîh*, s. 199, 206, 263-264). Ona göre haberî sıfatları Selef de te'vil etmiştir (İbn Kudâme, s. 9-10). Kullanın fiilleri ise Allah'ın kalplerinde yarattığı düşüncelere bağlı olarak gerçekleşir (İbn Teymiyye, IV, 283).

Resûl-i Ekrem'in gayba dair verdiği haberlerin aynen gerçekleşmesi onun hak peygamber olduğunu gösterir, çünkü vahiy almayan bir kişinin gaybı bilmesi imkânsızdır. Bunun yanında Hz. Peygamber'in geçmiş iki dini neshedip yerine İslâmiyet'i ikame etmeye muvaffak olması da nübüvvetinin delilleri arasında zikredilmelidir; zira Allah'ın kendisi hakkında yalan konuşan bir kişiyi muvaffak kılması ilâhî sünnete aykırıdır. Ayrıca Kur'an'ın taşıdığı ifade ve üslûpla Resûl-i Ekrem'in kendi sözleri arasında görülen açık farklılık da onun Allah'tan vahiy alan bir peygamber olduğunu kanıtlar mahiyettedir (İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I, 268, 270, 351-352, 743).

Nasların yorumuna ve ilâhî sıfatlara ilişkin görüşleriyle dikkat çeken İbn Akil, Selefiyye içinde teşbih hareketini temsil

eden İbn Hâmid'e karşı kelâm yöntemin-den faydalanmış bir âlim olarak görünmektedir. Görüşleri Selefiyye içinde yankı uyandırmış, İbnü'l-Cevzî büyük ölçüde onun tesirinde kalmıştır. İbn Kudâme ve İbn Teymiyye gibi âlimler buna işaret etmişlerdir (*Tahrîmü'n-nazar*, s. 8; *Der'ü te'ârûz*, VIII, 25). İbn Receb'in de dediği gibi (*ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, I, 144) İbn Akil, muhtemelen öldürölme korkusuyla kelâm yönteminden vazgeçtiğini açıkladıktan sonra ölümüne kadar bazı kelâmî görüşlerini muhafaza etmiş, Selefiyye içinde naklin yanı sıra akli istidlâllere de başvurulmasını sağlayan bir âlim olmuştur. Onun bu yönü müteahhir dönem Selefiyye âlimlerinden İbn Kudâme tarafından eleştirilmiştir.

Eserleri. Kaynaklarda İbn Akil'in tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi temel İslâmî ilimlere dair çeşitli eserler telif ettiği belirtilirse de zamanımıza ulaşan kitapları pek fazla değildir. Belli başlı eserleri şunlardır: 1. *Resâ'il fi'l-Kur'ân ve işbâtü'l-harf ve ş-şavt reddin 'ale'l-Eş'ariyye*. Eş'ariyye'ye (ve Mâtürîdiyye'ye) ait kelâm-ı nefsi görüşünü reddedip Allah'ın harf ve sesle konuştuğunu kanıtlamak amacıyla yazılmış bir risâledir. Eser George Makdisî tarafından *Bulletin d'Etudes Orientales* içinde yayımlanmıştır (bk. bibl.). 2. *el-İrşâd fi usûl-i'd-dîn*. İtikadî konulara dair olan eserin sadece giriş kısmına ait bazı satırlar zamanımıza intikal etmiştir (İbn Akil, *el-Vazîh fi usûl-i'l-fıkıh*, neşreden giriş, I, 1). 3. *el-Fünûn*. Müellifin en hacimli ve meşhur eseri olup kaynaklarda farklı rakamlar verilerek birlikte yetmiş cilt veya 200 cüzden oluştuğu nakledilir. Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, tarih, münazara meclisleri, vaaz ve irşad, tasavvuf gibi değişik konuları ihtiva eden bir külliyyat niteliğindeki eserin günümüze intikal eden yaklaşık bir cilt hacmindeki cüzlerini George Makdisî tahkik ederek iki cilt halinde yayımlamıştır (Beyrut 1970-1971). Bu eserin İbnü'l-Cevzî tarafından yapılan on ciltlik ihtisarı günümüze ulaşmamıştır. 4. *el-Cedel*. Usûl-i fıkıha dair olan eser şer'î delillerle mezhepler arası tartışma kurallarını ihtiva eder. George Makdisî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Dimaşk 1967). 5. *el-Vâzîh fi usûl-i'l-fıkıh*. Her biri müstakil bir kitap olarak da kabul edilen üç ciltlik eserin I. cildinde usûl-i fıkıhta mezhep, ikincisinde usulcülerin cedeli ile fakihlerin cedeli ve III. cildinde hilâf konusu incelenir. Eserin ilk iki cildinin yazma nüshaları Dimaşk Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de (nr. 77, 79),

III. cildin yazma nüshası Amerika Birleşik Devletleri Princeton Üniversitesi Firestone Kütüphanesi'nde (nr. 1842) mevcuttur. İbn Akil'in eserleri üzerinde çalışmalar yapan George Makdisî *el-Vâzih*'i yayına hazırlarken dört cilde ayırıp I. cildini neşretmiştir (Beyrut 1996). Bu ciltte bilgi ve kırsımları, hükümlerin dayandığı deliller ve usul, tarifler, vücûb, hakikat, mecaz, delâlet, işaret, ittifak, ihtilâf, nâsih-men-suh, kıyas, fetva ve müftî gibi usûl-i fıkha dair belli başlı konulara yer verilir. Ayrıca Mûsâ b. Muhammed b. Yahyâ el-Karnî, Câmîatü Ümmî'l-kurâ'da *el-Vâzih* üzerinde bir doktora tezi hazırlamış (Mekke 1404/1984) ve eserin baş tarafından "Fu-sûlû'l-lugât" bahsine kadar olan kısmı tahkik etmiştir.

Kaynaklarda İbn Akil'e nisbet edilen bazı eserler de şunlardır: *el-İntişâr li-eh-li'l-hadîs*, *er-Rivâyeteyn ve'l-vecheyn*, *Tafzîlû'l-'ibâdât 'alâ na'îmî'l-cennât*, *Tehzîbü'n-nefs*, *el-Fușûl fi'l-fıkh*, *el-İşâre fi'l-uşûl*, *'Umdetü'l-edille*, *el-Müfredât*, *et-Tezkire*, *Nefyü't-teşbih*, *Zemmü't-teşbih* ve *İşbâtü't-tenzih*.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Vefâ İbn Akil, *Resâ'il fi'l-Kur'ân ve iş-bâtü'l-harf ve's-şavt reddet 'ale'l-Eş'ariyye* (BEO, XXIV [1971] içinde, nşr. G. Makdisî), s. 4, 9, 18, 24-27, 38, bk. tür.yer.; a.mlf., *el-Cedel*, Kahire, ts. (Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye), s. 3-12; a.mlf., *el-Vâzih fi usûlî'l-fıkh* (nşr. G. Makdisî), Beyrut 1996, I, 32-33; ayrıca bk. neşre-dinin girişi, I, 1-2; İbn Ebû Ya'la, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, II, 259; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, IX, 212-213; a.mlf., *Şaydû'l-hâṭir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye), s. 185; a.mlf., *Def'u şub-heṭi't-teşbih* (nşr. Hasan es-Sekkâf), Amman 1412/1992, s. 115, 155, 160, 199, 206, 263-264; a.mlf., *el-Vefâ*, I, 268, 270, 351-352, 743; a.mlf., *Telbisü İblîs*, s. 85, 98-99, 325, 370, 375; İbn Kudâme, *Tahrîmü'n-nazar fi kütübî ehli'l-keḷâm* (nşr. G. Makdisî), Norfolk 1985, s. 1-4, 7-10, 18, 25-38; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 561; a.mlf., *el-Lübâb*, II, 298; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII, 64-65; İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruzi'l-'akl ve'n-naql* (nşr. M. Reşad Sâlim), Riyad 1981, I, 270, 303, 325; II, 244-245; III, 159, 246; IV, 282, 283; VII, 34-35, 73, 263, 444, 452, 457; VIII, 25, 36, 47-56, 61-70, 81-82, 118, 275, 296, 348; IX, 160, 394-395; Zehebi, *A'lâmü'n-nübela'*, XIX, 443-449; Sübkî, *es-Seyfû's-Şakîl* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire 1356/1937, s. 130; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 184; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952, I, 144-161; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 243-244; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 417; Keşfü'z-zunûn, I, 71; I, 1995; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 35-41; Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, *Gâyetü'l-emân fi'r-red 'ale'n-Nebhânî*, Kahire 1327, II, 31; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 695; Âmine M. Nasir, *Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî*, Kahire 1407/1987, s. 49-52; Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* (doktora tezi, 1991), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 248-250.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

İBN AKİLE

(ابن عقيلة)

Cemâlüddin Ebû Abdillâh
Muhammed b. Ahmed b. Saîd
b. Akile el-Mekkî
(ö. 1150/1737)

Hadis, tefsir, kelâm
ve tasavvuf âlimi, tarihçi
ve Kâdirî şeyhi.

Mekke'de doğdu. Tahsil hayatından söz ettiği *el-Mevâhibü'l-cezile* adlı eserinden (vr. 74^a vd.) 1070 (1660) yılından sonra dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Babası gibi o da Akile veya İbn Akile lakabıyla anılmış, bazı kaynaklarda adı Muhammed Akile veya Muhammed b. Akile şeklinde zikredilmiştir. Gerek kendisi gerekse biyografisini yazan âlimler, yetişme döneminin çok verimli geçtiğini ve birçok önemli şahsiyetten ders aldığını belirtmektedir. İbn Akile, Hicazlı âlimler yanında hac vesilesiyle Mekke'ye gelen ilim adamlarından da istifade etme imkânı buldu. Kendilerinden uzun süre okuduğu hocaları arasında Sâlim b. Abdullah el-Basrî, Ahmed b. Muhammed el-Kattân, Uceymî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, Abdülcelîl b. Ebû'l-Mevâhib el-Hanbelî, Ahmed b. Muhammed en-Nahfî, Abdullâh b. Sâlim el-Basrî ve İlyâs b. İbrâhim el-Kürânî gibi kimseler yer almaktadır. Hüseyin b. Tu'me el-Kâdirî, Ali b. Ahmed el-Küzberî ve Abdülhâlik b. Ebû Bekir el-Mizcâcî gibi âlimler de kendisinden faydalanmıştır (diğer hocaları ve talebeleri için bk. Birşık, s. 26-37).

İbn Akile ömrünün sonuna doğru gittiği Bağdat, Şam ve Halep'te ders okut-tu ve icâzet verdi. Bağdat'ta Hintli sûfî Seyyid Ali b. Abdullah el-Ayderûs'un icâ-zetiyle Şeyh Kâsım b. Muhammed el-Bağ-dâdî'nin elinden Kâdirî şeyhliği hırkası giydi (1143/1731). Şam'da bulunduğu uzun süre içerisinde Çakmakîye Medre-sesi'nde hadis ve tasavvuf dersleri verdi. Buradan ayrılırken yerine talebesi Küzbe-rî'yi halife bıraktı. Bazı kaynaklarda yer alan ifadelerden onun Anadolu'ya veya İstanbul'a da gittiği anlaşılmakta, ancak bu konuda açık bilgi bulunmamaktadır. Mekke'de vefat eden İbn Akile Dârü'l-Akiliyye diye anılan zâviyesine defnedildi. Burası daha sonra Mekke Emîri Abdullâh'ın mülkiyetine geçmiştir. Onun 930 (1524) veya 1149'da (1736) öldüğüne dair bilgiler doğru değildir.

Çok yönlü bir âlim olan İbn Akile tefsir konusunda hacimli eserler vermekle bir-likte daha çok hadisçiliğiyle tanınmıştır. Bu alandaki yerini ifade etmek için on-dan Hicaz'ın muhaddisi ve hâfiz diye söz edilmiş, kaynakların ortaklaşa belirttiği-ne göre müselsel hadis rivayetinde döne-minin önde gelen muhaddislerinden bi-ri olmuş ve İslâm dünyasından pek çok kimse ondan müselsel hadis dinleyip ri-vayetine dair yazılı icâzet almıştır. Müsel-sel hadislerle ilgili *el-Fevâ'idü'l-celile*'nin çok sayıda istinsah edilmesi ve Murtazâ ez-Zebidî gibi bir âlim tarafından üzerine ta'likat yazılmış olması İbn Akile'nin ha-dis ilmindeki yerini göstermektedir. Zâ-hid Kevserî *Fıkhü ehli'l-'Irâk ve hadîş-şühüm* adlı eserinde İbn Akile'den övgü-yle söz etmiş, onu Hanefî mezhebine men-sup büyük muhaddisler ve hâfizlar ara-sında saymıştır.

Eserleri. Çeşitli ilimlere dair yaklaşık doksan kitap ve risâle kaleme alan (Ab-dullah Mirdâd Ebû'l-Hayr, s. 463) İbn Akile'nin bu eserlerinden otuz kadarının gün-ümüze ulaştığı bilinmektedir. A) Tef-sir. 1. ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmî'l-

İbn Akile'nin 'ez-Ziyâde ve'l-ihsân fi 'ulûmî'l-Kur'ân adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 105)

